

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

О.В. Царькова
О.В. Кочкурова

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
з самостійної роботи студентів
із спецкурсу
«Етнопсихологія»

видання друге доповнене

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

О.В. Царькова
О.В. Кочкурова

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
з самостійної роботи студентів
із спецкурсу
«Етнопсихологія»

Мелітополь, 2014

УДК 159.9

Методичні рекомендації з самостійної роботи студентів із спецкурсу «Етнопсихологія» / О.В. Царькова, О.В. Кочкурова. Видання друге, доповнене. – Мелітополь, 2014. – 40с.

Подані матеріали необхідні студентам для самостійної роботи та підготовки до семінарських занять, та самостійного оволодіння учбовим матеріалом з дисципліни «Етнопсихологія», її ключовими проблемами. Вказівки містять завдання до заліку, плани самостійної роботи, теми рефератів, методики для проведення практичних досліджень, питання для самоконтролю і посилання на літературні джерела, необхідні для глибшого вивчення дисципліни «Етнопсихологія».

Рецензенти: Т.С Яценко – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, директор Науково-дослідного центру глибинної психології при КРВЗН «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта);
А.П. Москаленко – к. психологічних наук, експерт Харківського інституту соціальних досліджень.

Рекомендовано науково-методичною радою Мелітопольського державного педагогічного університету (Протокол № 7 від 28 березня 2012 р.)

© О.В. Царькова, О.В. Кочкурова

ВСТУП

Етнопсихологія – це міждисциплінарна галузь знання, що вивчає й розробляє: особливості психіки людей різних народів і культур; проблеми національних особливостей світосприймання; проблеми національних особливостей взаємин; проблеми національного характеру; закономірності формування й функції національної самосвідомості та етнічні стереотипи; закономірності формування суспільств, національних громад.

Етнічна психологія – наука про етнічні, культурологічні, психологічні особливості людей, націй, які виділяються в процесі свого історичного розвитку й належать до певних етнічних утворень. Вона класифікує певні явища, відповідаючи на питання про переживання даним народом цього явища, про його смаки, страхи, авторитети, а також про можливості його самоствердження серед інших етносів (народів).

Об'єктом дослідження етнопсихології є – нації, національності, національні спільноти.

Предметом етнопсихології є – особливості поведінки, емоційні реакції, психіка, характер, а також національна самосвідомість та етнічні стереотипи.

На основі аналізу етнопсихологічних проблем, що відбуваються на Україні і за кордоном, можна за допомогою знань з дисципліни «Етнопсихологія» навчитися визначати зміст і спрямованості думок, емоцій, дій, які характерні для народів та етнічних груп в конкретних історичних умовах, виявляти етнопсихологічні закономірності інтересів, потреб, цінностей і традицій різних націй і етносів, розкривати характерні закономірності соціальної детермінованості і історичної мінливості психіки людей.

Мета самостійної роботи передбачає зміцнення теоретичних знань студентів в рамках програмного змісту дисципліни, розвиток у них вміння застосовувати ці знання при аналізі конкретних психологічних феноменів та ситуацій. Питання для самоконтролю передбачають активізацію у студентів знань тем курсу, вміння застосовувати їх як у науково-дослідній, так і у практичній діяльності, та у повсякденному житті. Творчі завдання передбачають розвиток вміння застосовувати набуті теоретичні знання для аналізу різноманітних теоретичних та конкретних прикладних проблем етнопсихології.

Навчальний курс дисципліни «Етнопсихологія» висвітлює питання психології народів, формування етнічних стереотипів та установок, питання національного складу і національного характеру, особливості міжетнічного спілкування, методи та конкретні методики етнопсихологічного дослідження, а також інші проблеми етнопсихології, що є актуальними у сучасній психологічній теорії та практиці. Розглянуто основні напрями етнопсихології, історію її розвитку та основні поняття, методологію, методи, техніки та особливості їх застосування.

Дисципліна напряму «Етнопсихологія» пов'язана насамперед з етнографією, соціологією, культурологією, історією, крім цього у певних розділах вона перетинається з іншими психологічними дисциплінами, а саме з соціальною психологією, психологією особистості, загальною та експериментальною психологією, конфліктологією, психологією ділового спілкування та екологічною психологією.

До основних форм самостійної роботи студентів при вивченні курсу «Етнопсихологія» слід віднести:

- опрацювання лекційного матеріалу та додаткове самостійне вивчення теоретичного матеріалу за підручниками та навчальними посібниками;
- підготовка до практичних занять і виконання позааудиторних завдань;
- використання комп'ютерної техніки для пошуку нової інформації щодо проблем етнічної психології;
- підготовка до складання заліку.

Мету та завдання курсу складає перелік знань та вмінь, якими володітимуть слухачі після його опанування, щодо методики організації самостійної роботи та практичної підготовки студентів:

У результаті вивчення дисципліни «Етнопсихологія» студент повинен знати:

- предмет та завдання етнопсихології;
- методи дослідження у етнопсихології;
- основні поняття етнопсихології;

- основні статичні характеристики етносу, такі як психічний склад етносу, архетипи, ментальність, національний характер, національна свідомість, етнічна самосвідомість;
 - основні динамічні характеристики етносу, такі як національні почуття, етнічні стереотипи (автостереотипи, гетеростереотипи), етнічні установки;
 - види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку;
 - шляхи поведінки в етнічному конфлікті;
 - шляхи подолання етнічних конфліктів;
 - етнопсихологічні особливості ділового спілкування;
- Уміти:
- застосовувати різні методи дослідження в етнопсихології;
 - використовувати різноманітні методики для дослідження психологічних особливостей етносу;
 - надавати консультації щодо застосування певних стратегій поведінки для подолання етнічного конфлікту;
 - надавати консультування щодо особливостей ділового спілкування із зарубіжними партнерами.

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як наука

Тема 1. Предмет та міждисциплінарні зв'язки етнопсихології

Етнопсихологія як галузь психологічної науки. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика). Предмет етнопсихології. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років XX ст. у Росії. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Мета: дати поняття про етнопсихологію як про галузь психології, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та етнічних установок.

Методичні вказівки: при виконанні завдань студентам необхідно звернути увагу на те, яку роль відіграє знання етнопсихології у науково-дослідній роботі та у практичній діяльності.

Звернути увагу на специфіку предмета етнопсихології та її взаємозв'язок з іншими науками про людину.

Етнопсихологія – одна із галузей сучасної психологічної науки, що тісно пов'язана із іншими галузями. Слід звернути увагу на проблему становлення предмета етнопсихології, виділити сучасні підходи щодо його визначення. Розглядаючи зміст поняття “етнічна психологія”, необхідно звернути увагу на структуру, завдання та стан сучасної етнопсихології.

Варто визначити основні етапи розвитку етнопсихології, особливості її виникнення та становлення в різні періоди. Відзначити її заснування у 1859 р. німецькими вченими Г. Штейнталем та М. Лацарусом. Звернути увагу на внесок у розвиток етнопсихології як сучасних вчених, так і вчених минулого та позаминулого століть, а також на її джерела в історії, етнографії, філології. Визначити особливості етнопсихології як науки в першій та другій половині XX ст.; відзначити особливості розвитку вітчизняної етнопсихології. З'ясувати причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років XX ст. у Росії.

Вивчення даної теми в курсі етнопсихології має також за мету ознайомлення студентів із психологічною сутністю основних понять етнопсихології, таких як: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо.

Окремою проблемою, на яку потрібно звернути увагу, є проблема джерел знань про етнопсихологію, а також розглянути питання про гуманістичну та прикладну спрямованість етнопсихології.

Словникова робота: етнопсихологія, етнос, нація, психічний склад, національний характер, етнічні стереотипи, етнічні установки, автостереотипи, гетеростереотипи, етнічні конфлікти, етноцентризм.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що вивчає етнопсихологія?
2. Коли виникла етнопсихологія як самостійна галузь психології?
3. Дайте визначення таким поняттям:
 - етнос;
 - нація;
 - психічний склад;
 - національний характер;
 - етнічні стереотипи;
 - етнічні установки;
 - автостереотипи;

- гетеростереотипи;
- етнічні конфлікти;
- етноцентризм.

4. Які напрями існують у сучасній етнопсихології?
5. Чим схожі та чим відрізняються етнографія та етнопсихологія?
6. Що таке “етнос” у сучасному розумінні?
7. Чим відрізняються автостереотипи від гетеростереотипів?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Запропонувати студентам проаналізувати історичну та політичну ситуацію, що існувала в Радянському Союзі 20–30-х років ХХ ст., і визначити, в чому полягають причини дискредитації етнопсихології в СРСР у 20–30-ті роки ХХ ст.?

2. Проаналізувати співвідношення понять “національний склад” і “національний характер”.

3. Навести приклади автостереотипів українського народу.

4. Окреслити шляхи виходу із міжетнічного конфлікту, які може запропонувати практичний психолог.

Теми рефератів

1. Проблема етнопсихологічної ідентичності в умовах взаємопроникнення культур.
2. Етнопсихологічні дослідження в Україні та за кордоном.
3. Відродження вітчизняної етнопсихології.
4. Етнічна психологія у 20–30-ті роки ХХ ст.

Література: основна [2; 8; 14; 15; 17; 18; 22];
додаткова [29; 30; 40; 42]

Тема 2. Основні методи етнопсихології

Методологічні принципи етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Кроскультурний напрям досліджень в етнопсихології. Кроскультурний порівняльний аналіз асоціацій, які викликає певний стимул. Дослідження етнопсихології певних груп. Внутрішньокультурний напрям досліджень в етнопсихології. Природний експеримент в етнопсихології.

Лабораторний експеримент в етнопсихології. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” і “вільного описування”. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса та її модифікований варіант. Метод інтерв’ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.

Мета: дати поняття про методологічні принципи та методи етнічної психології. Навчити студентів використовувати конкретні методики дослідження етнопсихології, а також застосовувати метод інтерв’ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.

Методичні вказівки: слід зазначити, що вивчення даної теми в курсі етнопсихології має на меті ознайомити студентів з методологією, методами та методиками, що застосовуються в етнопсихологічних дослідженнях.

Кожний із вказаних підходів представлений численними методами та методиками. Слід звернути увагу на те, що виділені підходи визначають можливості застосування конкретних методик для вирішення тих чи інших практичних завдань.

Насамперед потрібно розглянути методологічні принципи етнопсихології, а також дати загальну характеристику її основних методів. До цих методів належать такі: кроскультурний та внутрішньо-культурний; лабораторний та природний експерименти.

Словникова робота: кроскультурні дослідження; внутрішньокультурні дослідження; лабораторний експеримент, природний експеримент, шкала соціальної дистанції Е. Богардуса, метод інтерв’ю, асоціативний експеримент, метод “вільних асоціацій”, метод “підбору рис”.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність кроскультурних досліджень?

2. З якими складними проблемами зіткнулись дослідники у кроскультурних дослідженнях?

3. Ким вперше був застосований природний експеримент в етнопсихології?

4. Які методи дослідження в етнопсихології ви знаєте?

5. Визначіть припущення, на якому базується побудова шкали Е. Богардуса.

6. Наведіть приклади застосування асоціативного експерименту в етнопсихології.

7. У чому полягає “Метод підбору рис”?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Застосувати модифікований варіант шкали Е. Богардуса у дослідженні етностереотипів студентів.

2. Застосувати метод “вільного опису” у вивченні етнічних стереотипів.

1. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

2. Кроскультурний напрям досліджень в етнопсихології.

3. Внутрішньокультурний напрям досліджень в етнопсихології.

4. Методи етнопсихології.

5. Методики дослідження в етнопсихології;

6. Застосування методу інтерв’ю в етнопсихологічних дослідженнях.

7. Історія розвитку методичної бази етнопсихології.

8. Розвиток методологічної бази етнопсихології.

9. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів.

10. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології.

Література: основна [2; 8; 14];

додаткова [40; 42]

Тема 3. Історія розвитку етнопсихології

Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами. Європейські вчені про психологію народів (середина XVIII – перша половина XIX ст.). Становлення етнічної психології у другій половині XII ст. Етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні. Причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Росії. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.

Основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки. Відродження вітчизняної етнопсихології.

Мета: знайомство з історією розвитку етнопсихології, основними етапами цієї історії, знаокремлення чинників, що сприяли її розвитку, або ж, навпаки, – гальмували його. Знайомство з основними напрями розвитку етнопсихології як науки і практики.

Методичні вказівки: в процесі вивчення історії розвитку особливу увагу слід звернути на такі питання: основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології; етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні; дізнатися про внесок у розвиток етнопсихології таких видатних вчених, як Лев Гумільов та Густав Шпет та про їх трагічну долю, визначити причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Росії; розглянути розвиток етнопсихології в українській діаспорі, зокрема, в УВУ (Українському вільному університеті Міс та Мюнхена та в Канаді), що сприяли збереженню вітчизняної етнопсихології; розглянути основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки, зокрема, відродження вітчизняної етнопсихології у 70–90-ті роки ХХ ст., що розпочалося із дискусії серед видатних психологів, таких як Г. Старовойтова, І. Кон, С. Арутюнов та ін. на сторінках журналу “Вопросы психологии”; визначити шляхи подальшого розвитку етнопсихології як науки та застосування її методів з метою поліпшення етнонаціональних стосунків.

Словникова робота: історія етнічної психології; дискредитація етнопсихології; розвиток етнопсихології; сучасна етнічна психологія.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

2. Які причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Росії?

3. Які основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки?

4. У чому полягає актуальність у наші дні концепції національного характеру у Гельвеція?

5. Коли з'явилися поняття "народ", "нація", і хто першим почав їх згадувати?

6. У якому році народилась самостійна наука – етнопсихологія?

7. Які напрями виділяють у сучасній етнопсихології?

8. У чому полягає сутність теорії географічного детермінізму?

9. Які помилки у теоретичних викладках Г. Лебона привели його до табору апологетів колоніалізму?

10. Хто вважається засновником "Школи народів"?

11. Чому етнопсихологічні дослідження не влаштували тоталітарний сталінський режим?

Теорчі завдання та проблемні ситуації

1. Проаналізуйте історію розвитку етнопсихології та спрогнозуйте шляхи її подальшого розвитку.

2. Наведіть приклади практичного застосування етнопсихологічних досліджень.

Теми рефератів

1. Етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

2. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами.

3. Європейські вчені про психологію народів.

4. Становлення етнічної психології у другій половині ХІІ ст.

5. Дискредитація етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Радянському Союзі.

6. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.

7. Основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки.

8. Відродження вітчизняної етнопсихології.

Література: основна [2; 8; 14; 15; 17; 18; 22];

додаткова [35; 41; 42]

Тема 4. Проблема етносу та нації в етнопсихології

Психологічна характеристика етносу. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні. Поняття маргінальності в етнопсихології. Причини маргіналізації.

Соціально-психологічна сутність поняття "нація". Основні етнічні та культурологічні ознаки нації. Поняття про національну ідентифікацію. Сучасні процеси національного та державного будівництва.

Мета: розглянути проблему етносу та нації в етнопсихології, з'ясувати умови походження та модифікації етносу та нації.

Методичні вказівки: вивчаючи проблему етносу та нації, яка є однією із визначальних, центральних проблем, насамперед необхідно зупинитися на визначенні поняття "етнос", що означає стійку сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших подібних утворень.

Грецьке слово "етнос" послужило основою назви окремої галузі психології – психології етносу, або, як це звучить у працях одного із засновників етнопсихології В. Вундта, – "психології народів".

Другим важливим поняттям є поняття "нація".

Нація – духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності.

Нація, зазначають дослідники, як форма етнічної спільності склалась на відносно пізньому етапі історичного розвитку людства. Виникнення націй пов'язане з періодом становлення капіталізму. Отже, хоч нації і існують у сучасних суспільствах як найбільш поширені форми етнічної спільності, але окрім них існують і такі різновиди етнічних спільностей, як народність, національна група та інші.

Словникова робота: етнос, нація, маргінальність, маргінал, маргіналізація, національна ідентифікація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які версії етногенезу української нації ви знаєте?

2. Що означає поняття "маргінал"?

3. Що таке "піджан-мова"?

4. Чому націю іноді називають "психологічним видом"?

5. Назвіть основні ознаки нації.

6. Дайте визначення поняттю "етнос".

7. Дайте визначення поняттю "нація".

8. Який внесок у розвиток етнопсихології зробив видатний психолог Вільгельм Вундт?

9. У який період виникли нації як етнічні спільноти?

Теорчі завдання та проблемні ситуації

1. Розгляньте поняття "маргінал" і скажіть, яку людину можна назвати маргіналом в етнічному аспекті? Як відбувається процес етнічної маргіналізації? Наведіть приклади із сьогодення.

2. Проаналізуйте визначення поняття "етнос" і визначте основні характеристики етносу.

3. Розгляньте визначення поняття "нація" і скажіть, які головні ознаки нації як етнічної спільноти?

4. Поміркуйте, що потрібно робити психологам та педагогам для виховання етнічної самосвідомості українців.

Теми рефератів

1. Проблема етнопсихологічної ідентичності особистості в умовах взаємопроникнення культур.

2. Методи запобігання етнічній маргіналізації.

3. Психологічна характеристика українського етносу.

4. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.

5. Причини маргіналізації у сучасному суспільстві.

6. Сучасні процеси національного та державного будівництва в Україні.

Література: основна [2; 4; 8; 13–17; 19; 25];

додаткова [29; 30; 35; 41; 43; 45]

Змістовий модуль ІІ

Основні статичні характеристики етносу

Тема 5. Психічний склад етносу

Структурні компоненти психічного складу. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Визначення поняття "архетип". Поняття про загальнолюдські та етнічні архетипи. Архетипи українського етносу. Психічний склад як детермінанта розвитку етносу.

Мета: з'ясувати сутність поняття "архетипи" та навчитися визначати їх у різних етнічних групах за допомогою вивчення народної культури, снів, міфів.

Методичні вказівки: вивчаючи етнопсихологічні проблеми психічного складу етносу, слід зазначити, що етнічні утворення існують насамперед завдяки самосвідомості її людей, їх самоотождеченню з культурою своєї нації. Національна самосвідомість або почуття етнічної ідентичності лежить в основі національного характеру. Це, як зазначалось у попередньому розділі, дає підставу вважати націю психологічним видом на відміну від біологічного виду тварин. Отже, кожен індивід є національним, по-перше, об'єктивно, а по-друге, суб'єктивно, свідомо, оскільки визнає себе частиною тієї чи іншої нації, ідентифікує себе з нею. Без цього нація не може бути повноцінною. Через самосвідомість, ціннісні орієнтації. Традиції, національна сутність проявляються більш конкретно, ніж через об'єктивні чинники. Отже, кожна людина великою мірою національна через те, що усвідомлює свою належність до нації, ідентифікує себе з цілим.

Одним із важливих показників, що визначають етнічну своєрідність, є архетипи. Архетипи визначаються як структурні елементи людської психіки, що знаходяться у

колективному підсвідомому, яке є загальним для всього людства. Вони наслідуються подібно до того, як наслідуються будова тіла. Архетипи структурують розуміння людиною себе, світу та інших людей. З особливою виразністю вони проявляються у міфах, казках, снах, а також при деяких психічних розладах. Архетипи є основою творчості та сприяють внутрішній єдності людської культури, створюють можливість взаємозв'язку різних епох та взаєморозуміння людей.

Словникова робота: архетипи, колективне несвідоме, психічний склад, національна ідентичність, загальнолюдські архетипи, етнічні архетипи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Хто запропонував поняття “архетип”?
2. Дайте визначення поняттю “архетип”.
3. Наведіть приклади загальнолюдських архетипів.
4. Наведіть приклади етнічних архетипів.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Проаналізуйте український фольклор та виокремте етнічні стереотипи українців.
2. Порівняйте архетипи українців та росіян за допомогою аналізу народних казок.
3. Порівняйте архетипи східних слов'ян та народів Західної Європи на основі аналізу народної творчості.

Теми рефератів

1. Структурні компоненти психічного складу.
2. К. Юнг – засновник про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу.
3. Загальнолюдські та етнічні архетипи.
4. Архетипи українського народу.
5. Порівняльний аналіз архетипів українців та поляків (українців та росіян і т. ін.).
6. Психічний склад як детермінанта розвитку етносу.

Література: основна [2; 8; 14];

додаткова [37; 45]

Тема 6. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації

Визначення поняття “ментальність”. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компоненти ментальності, їх головні функції. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації. Особливості формування та розвитку української національної ідеї.

Мета: засвоєння поняття “ментальність” як інтегральної етнопсихологічної ознаки нації, її основних компонентів та функцій, а також засвоєння поняття про національну ідею, її сутність та шляхи реалізації.

Методичні вказівки: вивчаючи тему “Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації”, слід зазначити, що ментальність – поняття відносно нове у науці. Воно увійшло у наукову сферу в середині 50-х років ХХ ст. завдяки дослідженням французьких вчених Ж. Люб'є та Р. Мандру. Останнім часом це поняття стало дуже популярним та широко вживаним.

Терміном “ментальність” визначають певні соціально-психічні явища, тому, зазначає Л. Красавін, можна говорити про ментальність притаманну певній епосі, оскільки ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури.

Отже категорія “ментальність” дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті. Етнічна ментальність проявляється у домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, у системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу та ін.

Таким чином, якщо мова йде про якусь психологічну рису етносу, або особливість його поведінки, то можна почути, що “це закладено у нашій ментальності”, або “це не

відповідає нашій ментальності”. Отже можна дати таке визначення поняття “ментальність”.

Ментальність – це цілісний вираз духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості (релігії, науки, мистецтва, тощо), а є специфічним відображенням дійсності, зумовленим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу.

Отже, ментальність – важливий етнопсихологічний феномен, і саме вона виступає інтегральною етнопсихологічною ознакою особистості, народу, нації.

Ментальність розглядають як систему, що створена трьома компонентами – емоційним, пізнавальним та поведінковим.

Найбільш яскравим виявом ментальності народу є його національна ідея. Історія показує, що всі стабільні та могутні нації, що існували в минулому, або існують сьогодні, мають ідеал-ідею, що глибоко укорінена в душі людей, у їхні характерні. Наприклад, у американців – це свобода особистості – “живи вільним, або умри”; у англіців – аристократизм, порядність, у німців – впорядкованість; у французів – вишуканість; у італійців – повнокровність, емоційна насиченість; у японців – філігранна довершеність в усьому.

Кожна домінуюча ідея має під собою шар конкретизуючих та розвиваючих ідей – цінностей.

Тут слід зазначити, що український етнос існує з давніх-давен, але Україна як самостійна держава з'явилась нещодавно. Отже, як іншим державам потрібна своя національна ідея, так і Україні як державі та суспільству потрібна своя національна ідея як інтегруюча та мотивуюча сила, як основа патріотизму нації.

Досвід історії показує, що тільки наповнення національного ідеалу високими загальнолюдськими цінностями і тверда воля втілювати свій ідеал у реальне життя – необхідна та першочергова умова вслякого прогресу та процвітання народів.

І, нарешті, потрібно зазначити, що поняття “національна ідея” означає наступне:

- по-перше, включає у себе певний світогляд, що характерний для нації;
- по-друге, слугує відбитком особливостей національного суспільства;
- по-третє, спирається на символи, що дають можливість оптимально висвітлювати кращі якості нації та стимулювати її розвиток.

Словникова робота: ментальність, емотивний компонент ментальності, когнітивний компонент ментальності, конативний компонент ментальності, національна ідея, українська національна ідея.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що означає поняття “ментальність”?
2. Ким вперше було запропоновано поняття “ментальність”?
3. Із яких компонентів складається ментальність?
4. Дайте визначення поняттю “етнічна ментальність”.
5. Дайте визначення поняттю “національна ідея”.
6. Яку роль відіграє національна ідея у житті нації?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. На основі здобутих знань та власного досвіду опишіть ментальність українців, росіян, німців та ін.
2. Проаналізуйте сучасну ситуацію в Україні і визначіть її національну ідею.

Теми рефератів

1. Ментальність українського народу.
2. Шляхи реалізації національної ідеї в Україні.
3. Національна ідея та її роль у житті нації.

Література: основна [9; 14; 18; 26; 27];

додаткова [31; 46]

Тема 7. Психологічна суть та зміст національного характеру

Основні структурні компоненти національного характеру. Визначення поняття “національний характер”.

Діалектика національного та загальнонародського в національному характері.

Фактори розвитку національного характеру. Д. Чижевський про риси українського національного характеру. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу.

Мета: з'ясувати сутність та зміст національного характеру, діалектику національного та загальнонародського в національному характері, шляхи та фактори розвитку національного характеру.

Методичні вказівки: насамперед необхідно зазначити, що національний характер – одна з найважливіших категорій етнопсихології. Але, як і більшість понять етнічної психології, воно ще не має загальноприйнятого визначення.

Потрібно звернути увагу на визначення національного характеру, яке дає відомий український дослідник цього питання – П. Гнатенко.

Національний характер – це сукупність соціально-психологічних рис (установок, стереотипів), які властиві нації на певному етапі розвитку і які виявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах.

Отже, національний характер є своєрідним специфічним поєднанням загальнонародських рис у конкретних історичних та соціально-економічних умовах існування нації.

Питання про визначення національного характеру дуже складне. Як б повне не було це визначення, але все ж не може дати вичерпну соціально-психологічну характеристику нації. І. Кон зазначає у цьому зв'язку: “Вчені-психологи, що займаються проблемами національного характеру, переймаються життєвським уявленням, що народи як індивіди мають набір стійких якостей, “рис”, які можна вимірювати та порівнювати, а потім складати для кожного народу психологічний паспорт-характеристику. Але таке неможливо здійснити навіть для окремого індивіда”. Спеціальних праць, присвячених національному характеру як українського, так і російського народів за часів Радянського Союзу, майже не видавалось. Але існувала низка досліджень, що видавались за кордоном. Це, зокрема, праці Д. Чижевського, які цитує у своїй роботі, присвяченій національному характеру, П. Гнатенко. Д. Чижевський підкреслював те, що національний характер не є одноманітним. Кожна нація має різні психологічні типи, різні соціальні типи. Крім того, існують відмінності, що викликані місцевими умовами. Все це ускладнює картину національного характеру народу, робить її різнобарвною та різноманітною.

Як же визначити національний тип? Д. Чижевський пропонує три шляхи.

1. Дослідження народної творчості.
2. Вивчення найяскравіших історичних епох.
3. Характеристика найвизначніших представників народу.

Найбільш плідним Д. Чижевський вважає перший шлях, однак одразу попереджає, що якби ми, наприклад, звернулися до народної мудрості, то на всі питання знайшли б діаметрально протилежні відповіді, оскільки вони беруть початок як у дохристиянський, так і в християнський період, від православ'я, від уніатів, католиків, аріан, селян, козаків і шляхти, від аскетичного погляду Лаври і барокової писемності Київської Академії. Дуже багато елементів народної творчості спільні для України та її сусідів, інших слов'янських народів.

Словникова робота: національний характер, етнічні установки, етнічні стереотипи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю “національний характер”.
2. Назвіть основні структурні компоненти національного характеру.
3. Що говорив Д. Чижевський про національне та загальнонародське в національному характері?
4. Розкажіть про риси національного характеру українців.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Опишіть відмінності між сутністю понять “психічний склад” та “національний характер”.

2. Опишіть, які позитивні та негативні риси українського національного характеру виокремлював Д. Чижевський.

Теми рефератів

1. Діалектика національного та загальнонародського в національному характері.
2. Фактори розвитку національного характеру.
3. Д. Чижевський про риси українського національного характеру.
4. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу.

Література: основна [3–5; 10; 11; 14];

додаткова [30–33]

Тема 8. Національна свідомість

Визначення національної свідомості, її основні ознаки. Відмінність між національною свідомістю та національною самосвідомістю. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними та історичними умовами. Мова і національна свідомість етносу.

Національна свідомість як фактор оптимізації спільної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Мета: визначити поняття “національна свідомість” та її основні ознаки і відмінності від національної самосвідомості. Акцентувати увагу на національній свідомості як чиннику оптимізації спільної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Методичні вказівки: під час вивчення теми потрібно насамперед відзначити, що в літературі з питань національної свідомості та національної самосвідомості немає певної визначеності. Ряд авторів ототожнюють поняття національної свідомості та національної самосвідомості. Але значна частина психологів, що вивчають проблеми етносу, розрізняють ці поняття.

Отже, на думку більшості дослідників, національну свідомість можна визначити як усвідомлення місця і ролі своєї нації в системі суспільних відносин, розуміння національних інтересів, взаємовідносин своєї нації з іншими соціально-етнічними спільнотами, які виявляються в ідеях, почуттях, прагненнях. Важливим також є те, що серед факторів, які найбільш активно впливають на формування національної свідомості будь-якого народу, найважливіше місце посідає культура та її окремі елементи. Пріоритет серед цих елементів належить мові.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю “національна свідомість”.
2. Назвіть основні ознаки національної свідомості.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Користуючись здобутими знаннями та власним досвідом, визначіть основні риси національної свідомості українського народу.
2. Користуючись здобутими знаннями та власним досвідом, визначіть основні риси національної свідомості інших народів (на вибір студентів).

Теми рефератів

1. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними та історичними умовами.
2. Мова і національна свідомість українського етносу.
3. Національна свідомість як фактор оптимізації спільної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Література: основна [2; 8; 14–16];

додаткова [37; 43]

Тема 9. Етнічна самосвідомість

Психологічні характеристики головних ознак етнічної самосвідомості (усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливостей етнічної культури; усвідомлення себе як суб'єкта етнічної спільності; соціально-моральна самооцінка; етнічна самоідентифікація).

Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.

Мета: розглянути поняття етнічної самосвідомості як умови гармонізації етносу.

Методичні вказівки: потрібно відзначити, що одним із основних та визначальних критеріїв існування етносу є етнічна самосвідомість. Етнічна самосвідомість — це усвідомлення народом у цілому та кожною особою, що складає народ, своєї належності до певного етносу, яке базується на спільності мови, культури, рис, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу.

Отже головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення:

- етнічної спільності;
- особливих етнопсихологічних рис;
- особливої етнічної культури.

А також:

- соціально-моральна самооцінка;
- етнічна самоідентифікація.

Етнічна самосвідомість є одним із головних наслідків об'єднувачих процесів. Вона виступає суттєвим компонентом структури етносу, поряд з іншими складовими, такими як спільність походження, культура, мова, господарське життя, тощо. Наявність етнічної самосвідомості свідчить про певний стан етногенетичного процесу, зокрема про народження етносу.

Етнічна самосвідомість пов'язана також із самоназвою народу, зміни якої віддзеркалюють трансформацію як самосвідомості етносу, так і національної ідеї.

Словникова робота: етнічна самосвідомість; етнічна самоідентифікація; етнічна спільність; етнопсихологічні риси; етнічна культура; соціально-моральна самооцінка; етнічна самоідентифікація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть головні ознаки етнічної самосвідомості.
2. Дайте психологічні характеристики ознак етнічної свідомості.
3. У чому полягає відмінність між національною свідомістю та національною самосвідомістю?

4. Дайте визначення поняттю “національна самосвідомість”.

5. Назвіть основні ознаки національної самосвідомості.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. На основі власних спостережень та теоретичних знань опишіть риси національної самосвідомості українців.
2. Користуючись здобутими знаннями та власним досвідом, визначіть основні риси національної самосвідомості інших народів (на вибір студентів).

Теми рефератів

1. Психологічні характеристики головних ознак етнічної самосвідомості українців.
2. Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.
3. Проблеми формування етнічної самосвідомості українців.

Література: основна [2; 8; 12; 14; 18];

додаткова [37; 44]

Змістовий модуль III.

Основні динамічні характеристики етносу.

Тема 10. Проблема етнічної установки в етнопсихології

Поняття про теорію установки та її застосування в етнічній психології. Визначення поняття “установка”. Структура та зміст етнічної установки.

Емоційний, пізнавальний та поведінковий компоненти етнічної установки.

Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.

Етнічні установки як передумови формування етностереотипів.

Мета: вивчити теорію установки Д. Узнадзе та її застосування в етнопсихології.

Методичні вказівки: розпочинаючи вивчення теми, потрібно відзначити, що механізмами передачі національно-психологічних особливостей з покоління до покоління є установки та стереотипи, оскільки до цього часу ще не знайдено іншого пояснення існування несвідомого у психіці людей. Національно-психологічні особливості — це явище, яке дійсно знаходиться на межі між свідомим та несвідомим, адже виявляються вони незалежно від волі людини.

Потрібно підкреслити, що теорія установок допомагає зрозуміти власне у чому суть дії феномена психологічної готовності, оскільки представник тієї чи іншої спільноти схильний мислити, відчувати, діяти так, як йому підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки.

Теорія установок була розроблена школою відомого грузинського психолога Д. Узнадзе, який визначав установку як готовність до виконання певних дій. Хрестоматійне визначення установки таке: установка (attitude – англ.) — це позитивна або негативна оціночна реакція на що-небудь або кого-небудь, яка виражається у думках, почуттях та цілеспрямованій поведінці.

У свою чергу, етнічна установка, за визначенням Л. Орбан, — це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) вияву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають існуючим національним традиціям.

В. А. Ядов, який вивчав соціальні установки (до яких належать і етнічні установки), виділяє у них когнітивний, тобто пізнавальний, інтелектуальний компонент; емоційний та конативний (поведінковий) компоненти.

Когнітивний, або пізнавальний, компонент установки визначає погляди певного етносу та окремих його представників на світ і образ того, до чого цей етнос прагне.

Емоційний компонент етнічної установки (або як ще його називають емоційно-оціночний) визначає симпатії та антипатії народу до певних значущих об'єктів.

І, нарешті, поведінковий компонент етнічної установки визначає готовність діяти стосовно об'єкта, що має значущу цінність для народу.

Етнічні установки, як і інші соціальні установки, закріплюються у процесі історичного розвитку психічного складу нації. Впродовж історії існування нації утворюються цілі системи зафіксованих національних установок, які визначають специфіку поведінки народу під час взаємодії та спілкування. Отже, національно-психологічні особливості діють, закріплюються та функціонують як установки.

В основі тих чи інших установок, які є в різних видах діяльності, формуються конкретні національні стереотипи. Національні установки, зазначають В. Крисько та А. Деркач, ніби закладаються в пам'ять представників конкретної етнічної спільноти і “виймаються”, за необхідності, автоматично.

Отже на завершення слід зазначити, що національні установки, які є складовою частиною психіки людини, формують певний її колорит, надаючи особливої специфіки мотивації та цілеспрямованості людей, засобам їхньої діяльності.

Соціальні норми поведінки, взаємодії та спілкування, які є загальноприйнятними у тій чи іншій державі, викликають до життя певні національні установки, які у свою чергу активізують відповідні до цих норм стереотипи поведінки та діяльності.

Словникова робота: установка, етнічна установка, емотивний компонент етнічної установки; конативний компонент етнічної установки; когнітивний компонент етнічної установки; етнічний стереотип.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення психологічному поняттю “установка”.
2. Дайте визначення поняттю “етнічна установка”.
3. Дайте психологічну характеристику емоційному компоненту етнічної установки.

4. Дайте психологічну характеристику поведінковому компоненту етнічної установки.

5. Дайте психологічну характеристику когнітивному компоненту етнічної установки.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Наведіть приклади цілеспрямованого формування етнічних установок з метою використання їх у політичних цілях.

2. Як можна використати етнічні установки для регуляції соціальної поведінки? Наведіть приклади.

Теми рефератів

1. Теорія установки Д. Узнадзе та її застосування в етнопсихології.

2. Етнічні установки як передумови формування етнічних стереотипів.

3. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.

Література: основна [2; 6; 14; 15];
додаткова [29; 30; 35; 40]

Тема 11. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипизації

Сутність етнічних стереотипів. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів. Визначення та походження поняття “стереотип”. Основні соціальні функції стереотипів. Визначення поняття “етностереотип”.

Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).

Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи. Явище ефекту “призми”. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення. Етноцентризм та націоналізм. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.

Роль практичного психолога у розв’язанні проблеми зниження етноцентризму, стереотипизації оцінок.

Мета: ознайомлення із проблемами етнічних стереотипів, їх структурою та змістом.

Методичні вказівки: розпочинаючи вивчення теми, потрібно на- самперед зазначити, що етнічні стереотипи є складовою частиною соціальних стереотипів. Соціальний стереотип (від грецької – stereos – твердий та tyros – відбиток) відносно стійкий та спрощений образ соціального об’єкта (групи людей, окремої людини, події, явища та ін.), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду індивіда та уявлень, що прийняті в суспільстві.

Але взагалі поведінковий стереотип – це поняття, що належить не тільки до соціальної психології, хоча найбільше використовується саме тут. Термін “стереотип” означає повторення, відтворення яких-небудь зразків у певній діяльності. Отже поняття “стереотип поведінки” у застосуванні до етносу характеризує систему стійких звичаїв та традицій певного етносу.

Крім цього, відокремлення однієї національної спільності від інших не виключає наявності контактів між ними, спільної діяльності, в результаті якої етноси отримують певну інформацію один про одного. На основі цієї інформації формуються етнічні стереотипи, які є усвідомленням характерних, з точки зору даного етносу, ознак інших національних спільностей. Це усвідомлення здійснюється у формі побудови образу даної етнічної групи. Отже, в етнічній психології поняття “стереотип” дуже часто застосовується як уявлення одного етносу про інший, або ж власний народ.

Своїм походженням та популярністю у психологічній літературі термін “стереотип” зобов’язаний американському журналісту Волтеру Ліннману, який вперше використав його у 1922 р. у своїй книзі “Суспільна думка”.

Стосовно ж етнічних стереотипів, то деякі автори обмежували їх зміст тими уявленнями та образами, що сформувались у певній спільноті щодо інших етнічних груп. Такі етностереотипи вважаються найбільш поширеними та найбільш вивченими, у подальшому їх назвали гетеростереотипами. Згодом, визначення поняття “етнічні

стереотипи” доповнили образами та уявленнями щодо власної етнічної групи, які назвали автостереотипами.

Етностереотип – це узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який створено історичною практикою міжетнічних відносин.

Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, етностереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи.

Варто зазначити також існування стереотипних ситуацій спілкування, які входять у фонд специфічної культури певного етносу. Стереотип поведінки, який відповідає стереотипній ситуації, може бути функціонально “оправданим”, як, наприклад, традиційні побажання добра, невеликі за обсягом мовні формули, які походять від замовлянь та заклинань і які висловлюються з нагоди народження дитини, купівлі, продажу, тощо.

Потрібно також підкреслити, що засвоєння певної поведінки, характерної для того чи іншого етносу, відбувається трьома шляхами – це соціалізація, наслідування та ідентифікація, які пов’язані між собою.

Крім того, етнічні стереотипи, у свою чергу, поділяються на автостереотипи та гетеростереотипи.

Підкреслюючи позитивну та конструктивну роль етностереотипів у збереженні традиційних рис та особливостей національної культури, не можна не відзначити негативну дію тих стереотипів, які підкріплюються зверхнім ставленням до інших етносів і призводять до націоналізму у найгірших його формах.

Словникова робота: етнічні стереотипи, соціальні стереотипи, соціотипова поведінка, соціалізація, наслідування, ідентифікація, автостереотипи, гетеростереотипи, ефект “призми”, етноцентризм, стереотипизація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю “стереотип”.

2. Що таке “етнічний стереотип”?

3. Дайте визначення поняттю “автостереотип”.

4. Дайте визначення поняттю “гетеростереотип”.

5. У чому полягає явище ефекту “призми”?

6. Дайте визначення поняттю “етноцентризм”.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Опишіть соціальні функції стереотипів. Наведіть приклади.

2. Розкажіть про психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).

3. Розкрийте роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.

4. Розробіть програму для практичного психолога у розв’язанні проблеми зниження етноцентризму та стереотипизації в оцінках інших етносів, оцінок власного етносу.

Теми рефератів

1. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів.

2. Основні соціальні функції стереотипів.

3. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки.

4. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення.

5. Етноцентризм та націоналізм.

6. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.

7. Роль практичного психолога у розв’язанні проблеми зниження етноцентризму, стереотипизації оцінок.

Література: основна [1; 2; 6; 14; 15; 17; 20];

додаткова [29; 30; 35; 40]

Тема 12. Етнічні конфлікти, їх сутність, об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення

Сутність етнічних конфліктів. Визначення поняття “етнічний конфлікт”. Об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення етнічних конфліктів. Види етнічних

конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Мета: з'ясувати поняття про етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення.

Методичні вказівки: під час розгляду теми потрібно насамперед зазначити, що неадекватні етнічні стереотипи призводять до формування етноцентризму, який, у свою чергу, може спричиняти етнічні конфлікти.

Етнічний конфлікт – це форма міжгрупового конфлікту, коли групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою.

Причиною етнічних конфліктів, як правило, є позаетнічні, соціально-політичні або економічні протиріччя, тому етнічні конфлікти часто бувають симптомами політичної чи економічної кризи.

Наростання етнічного конфлікту супроводиться зростанням етноцентризму, який тою чи іншою мірою властивий етнічній самосвідомості різних рівнів розвитку; посиленням інтенсивності циркуляції у суспільстві негативних етнічних стереотипів, виокремленням націоналістичної ідеології. Внутрішньою, власне етнічною причиною етнічного конфлікту може бути зіткнення національних інтересів, тобто тих же самих соціально-політичних та економічних інтересів, але таких, що визнаються на рівні національної самосвідомості фундаментальними життєвими потребами даного етносу. Усвідомлення цих інтересів все більшою кількістю членів етнічної групи у ситуації зіткнення призводить до масового осмислення загрози цим інтересам та потребує їх захисту. Причому, загроза може бути як справжньою, так і вигаданою.

Іншою причиною етнічного конфлікту може бути політизація етнічної належності, коли соціальні верстви, що протистоять одна одній, поляризуються за етнічною ознакою. Етнічні конфлікти також можуть виникати і на релігійному ґрунті. Прикладом таких етнічних конфліктів, в основі яких лежить політика та релігія, може бути конфлікт між сербами-християнами та албанцями-мусульманами у Косові.

На завершення слід зазначити, що особливої гостроти та розмаху набуває конфлікт через великий емоційний потенціал етнічної свідомості людей, можливості швидкої консолідації усіх соціальних груп даної спільноти за етнічною ознакою.

Словникова робота: етнічний конфлікт, етноцентризм, об'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів, суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність етнічних конфліктів?
2. Дайте визначення поняттю “етнічний конфлікт”.
3. Назвіть об'єктивні умови виникнення етнічного конфлікту.
4. Назвіть суб'єктивні умови виникнення етнічного конфлікту.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Розгляньте конкретний приклад міжетнічного конфлікту, запропонуйте шляхи виходу із подібних міжетнічних конфліктів та їх попередження.
2. Розробіть програму психологічної профілактики етнічних конфліктів.
3. Розробіть психологічну програму подолання етнічних конфліктів.

Теми рефератів

1. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.
2. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку.
3. Історичні приклади конфліктів між етносами.
4. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті.
5. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Література: основна [1; 7; 14; 20; 22]; додаткова [29; 30; 42]

Тема 13. Етнопсихологія українців

Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу. Екологічний чинник у формуванні етносу. Взаємодія з іншими народами і формування українського національного характеру. Вплив геополітичного чинника на український національний

характер. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості. Релігія як фактор формування українського етносу. Сім'я і формування українського національного характеру.

Мета: визначити психологічні та культурні особливості українського етносу.

Методичні вказівки: під час вивчення означеної теми насамперед потрібно зазначити, що українці на рубежі ХХІ ст. є складно опосередкованим “продуктом” свого історичного минулого. Саме ретроспектива виникнення, розвитку, здобутків і трагедії українського народу дає підстави визначити психологію українського етносу через аналіз таких феноменів, як менталітет, етнічна свідомість і самосвідомість, етнічна самоідентифікація особистості, український національний характер, психічний склад українців. Навіть розуміючи те, що український етнос не є чимось застиглим і незмінним, а українці кінця ХХ ст., безумовно, відрізняються від українців ХІХ ст., ми маємо через етнопсихологічний аналіз виявити загальне і специфічне у психологічному складі та національному характері українців минулого, сучасного і майбутнього. Тим більше, що домінування західної культури в сучасному світі, згладжуючи очевидні ознаки національної специфіки, ще не означає етнічного нівелювання населення земної кулі. Навпаки, нині різко зросла активність багатьох народів, які борються за свої національні інтереси, свою незалежність.

Відомий етнопсихолог Густав Шпет зазначав, що етнічна психологія, класифікуючи певні явища, має шукати відповіді на запитання: як переживає саме цей народ певне явище, що він любить, чого боїться, чому віддає перевагу, що його відрізняє з-поміж інших етносів.

Говорячи про етнопсихологічні особливості українців, дослідники перш за все розглядають таке основоположне явище, як психічний склад українців.

Якщо говорити про психічний склад української нації, то тут, як правило, відзначають такі риси, як любов до рідної землі та її природи, що виявляється й закріплюється в культурі, музиці, живописі; повага до старших, зокрема, до батьків (так, дотепер у багатьох областях

України діти звертаються на “Ви” до своїх батьків); працелюбність, що виражається не лише в щоденній сумлінній праці від зорі до зорі, а й у святкових традиціях, які поетизують працю.

Для українців характерні ратна доблесть, хоробрість, а також прославляння героїзму і відваги, що є специфічним вираженням їх національних почуттів, адже героїчні традиції споконвіку були притаманні українському народові.

Важливо підкреслити, що, безумовно, національний характер українців з роками змінюється, разом із тим, залишається незмінним їх психічний склад, а саме: працелюбність, релігійність, толерантність, розважливості та ін.

Словникова робота: український національний характер, національний склад українського етносу, українська самосвідомість.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте особливості психічного складу українців.
2. Що ви знаєте про національний характер українців?
3. Що означає поняття “натуралізація”?
4. Які релігії мали найзначніший вплив на формування психічного складу українців?

5. Які визначні риси української сім'ї ви можете назвати?
6. У чому полягає сутність української національної ідеї?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. На основі наукових досліджень, літературних джерел та власно го досвіду здійсніть порівняльний аналіз етнопсихології українців та росіян (або ж інших слов'янських етносів).

2. Здійсніть порівняльний аналіз народних українських та народних російських казок (або ж казок інших народів).

Теми рефератів

1. Історія формування українського етносу.
2. Екологічний чинник у формуванні українського етносу.
3. Взаємодія українців з іншими народами і формування українського національного характеру.
4. Вплив геополітичного чинника на український національний характер.
5. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості.
6. Релігія як фактор формування українського етносу.
7. Сім'я і формування українського національного характеру.

Література: основна [5; 14; 17; 18; 23; 25];
додаткова [31; 32; 38; 46]

Тема 14. Етнічні традиції у діловому спілкуванні

Особливості знайомства, звернення, привітання та їх врахування у міжетнічному спілкуванні. Ділове листування, телефонні розмови, відправлення телеграм та факсів. Подарунки закордонним діловим партнерам. Діловий етикет у різних країнах. Особливості британського ділового стилю. Ділові стосунки в Сполучених Штатах Америки. Ділове співробітництво з французами. Мова ділового спілкування в Німеччині. Ділове спілкування з японцями. Діловий стиль та етикет у Китаї. Діловий світ Швеції. Ділове спілкування з італійцями. Особливості ведення бізнесу в Іспанії. Партнерство з корейськими бізнесменами. Бізнес в арабському світі.

Мета: ознайомитися з етнічними традиціями у діловому спілкуванні з представниками різних народів.

Методичні вказівки: у наш бурхливий час розширення ділових зв'язків українців із зарубіжними колегами, час входження України як повноправного партнера до світової спільноти стає, як ніколи, важливим. Знання ж традицій, звичаїв та звичок інших народів накладає відбиток і на ділове спілкування, на ведення бізнесу. Адже хоча учасники міжнародного спілкування дотримуються певних схожих етичних норм і правил, та національні й культурні особливості є досить значущими у міжнародних ділових відносинах.

Як правило, при збігу інтересів сторін, тобто при співробітництві, відмінності у національних характерах, манері поведінки та способу мислення не виявляють себе якимось помітним чином. Але щойно виникають значні розбіжності у поглядах чи конфлікти, як ці відмінності починають відігравати важливу роль. Отже, треба бути готовим до можливих виявів непередбачених дій, вчинків, рішень з боку своїх іноземних колег та задалегідь відпрацювати оптимальну тактику і стратегію у взаємодії з ними. А для цього потрібно знати особливості їх національного характеру, специфіку способу життя та манеру поведінки.

У зв'язку із цим, студентам потрібно розповісти про загальноприйняті норми ділового спілкування, які вкорінилися у багатьох країнах Західної Європи, Америки, Азії, і які потрібно засвоїти, щоб почувати себе впевнено у різних ситуаціях.

Словникова робота: ділове спілкування, етнічні традиції, етнічна культура, матеріальна культура, духовна культура.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть особливості привітання з арабськими партнерами.
2. Чи можна торкатись руками японця під час розмови з ним? Чому?
3. В яких країнах білий та блакитний кольори є кольорами трауру?
4. Чи прийнято дарувати квіти в Японії?
5. Про що прийнято говорити під час неофіційної зустрічі у Великобританії? А про що – ні?
6. З чого починаються офіційні переговори у Великобританії?
7. Чи ввічливо звертатись до американського ділового партнера на ім'я? А до японського?
8. Чому не варто демонструвати свою вишукану англійську та знання історії США американським партнерам?

9. Якою має бути культурна дистанція при спілкуванні із американцем? А з японцем?

10. Чи має значення мова спілкування із французькими діловими партнерами?
11. Які теми розмови є найбільш прийнятними під час неофіційних зустрічей із французькими партнерами? А які – краще не зачіпати?
12. Які три правила потрібно пам'ятати, якщо вас запросили до ресторану ваші німецькі колеги?
13. Чи є ефективним спілкування по телефону із японцем?
14. Як можна досягти більшої ефективності листування із японськими партнерами?
15. Як ставляться японці до слів "так" і "ні"?
16. Представники яких націй не люблять категоричних висловлювань на зразок "так" або "ні"?
17. Що означають паузи та тривале мовчання під час переговорів із японськими партнерами?
18. Що потрібно знати про неформальні стосунки з китайськими партнерами та про подарунки для них? Що слід, а що не слід дарувати? Як дарувати?
19. Як потрібно одягатись жінкам та чоловікам, ідучи на урочисту зустріч в Італії?
20. Назвіть найяскравіші особливості корейського ділового стилю?
21. Які важливі ісламські традиції потрібно знати, починаючи спілкування з арабськими партнерами?
22. Розкажіть про особливості торгівлі в арабському світі.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Аркуш поділіть на дві колонки. В одній колонці напишіть, які подарунки варто дарувати партнерам із Франції (Німеччини, Японії, США і т. ін.), а в другій – які не варто.
2. Аркуш поділіть на дві колонки. В одній колонці напишіть, на які теми варто говорити з партнерами із Франції (Німеччини, Японії, США і т. ін.), а в другій – на які не варто.

Темі рефератів

1. Етнопсихологія німців.
2. Етнопсихологія французів.
3. Етнопсихологія англійців.
4. Етнопсихологія ромів.
5. Етнопсихологія японців.
6. Етнопсихологія іспанців.
7. Етнопсихологія італійців.
8. Етнопсихологія арабів.

Література: основна [14; 24];
додаткова [40]

Список літератури

Основна

1. Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: МГУ, 1988.
 2. Боронов А. О., Павленко В. Н. Этническая психология. — СПб., 1994.
 3. Гнатенко П. И. Национальный характер: Монография. — Днепропетровск, 1992.
 4. Гнатенко П. И. Национальная психология: Монография. — Днепропетровск, 2000.
 5. Гнатенко П. И. Український національний характер. — К., 1994.
 6. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Этнические установки и этнические стереотипы. — Днепропетровск, 1995.
 7. Грехем Скотт Дж. Конфликты и пути их преодоления. — К., 1991.
 8. Етнічна психологія: Навч.-метод. посіб. / Ред. В. Д. Хрущ. — Івано-Франківськ, 1994.
 9. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доп. та матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 7–20.
 10. Кон И. С. К проблеме национального характера // История психологии. — М.: Наука, 1971. — С. 141–158.
 11. Кон И. С. Национальные особенности психологии людей // Социальная психология. — М.: Политиздат, 1975. — С. 141–153.
 12. Кожанов А. А. Методика исследования национального самосознания. — М., 1978.
 13. Липа Ю. Призначення України. — Л.: Просвіта, 1992.
 14. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002, — 144 с.
 15. Павленко В. Н., Таглин С. А. Введение в этническую психологию: Учеб. пособие. — Харьков, 1992.
 16. Павленко В. Н., Таглин С. А. Факторы этнопсихогенеза: Учеб. пособие. — Харьков, 1993.
 17. Павленко В. М., Таглин С. О. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К., 1999.
 18. Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. — К., 1996.
 19. Пірен М. Етнополітичні процеси в сучасній Україні. — К., 1999.
 20. Психология національної нетерпимости. — Минск, 1998.
 21. Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А. Українська ідея: Історичний нарис. — К.: Наук. думка, 1995.
 22. Стефаненко Т. Етнопсихологія: Учеб. для высш. учеб. заведений. — М., 2000.
 23. Субтельний О. Україна. Історія: 2-ге вид. — К.: Либідь, 1992.
 24. Сухарев В., Сухарев М. Психология народов и наций. — Днепропетровск: Сталкер, 1997.
 25. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. — К.: МАУП, 2000.
 26. Хрущ В. Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 161–163.
 27. Хрущ О. Почуття людської ментальності // Там само. — С. 161–163.
 28. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. — К., Наук. думка, 1992.
- Додаткова**
29. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. — М.: Наука, 1984.
 30. Гнатенко П. И., Кострюкова Л. О. Национальная психология: анализ проблем и противоречий. — К., 1990.
 31. Григорієв Н. Українська національна вдача. — Вінніпег, 1941.
 32. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. — 1991. — № 8. — С. 27–31.
 33. Данилевський Н. Я. Россия и Европа. — М., 1976.
 34. Донченко Е. А. Социальная психика. — К., 1994.
 35. Королев С. И. Вопросы этнопсихологии в работах зарубежных авторов. — М., 1979.
 36. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций. — М., 1993.
 37. Левкович В. В., Танкова Н. Г. Социально-психологические проблемы этнического сознания // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 138–153.
 38. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. — Мюнхен, 1966.
 39. Скребец В. А. Экологическая психология: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 1998.
 40. Современная зарубежная этнопсихология. — М., 1979.
 41. Старовойтова Г. В. Некоторые методологические вопросы определения предметной области этнопсихологии // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 127–138.
 42. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. — СПб, 1996.
 43. Шульдин П. П. Национальная психология: структура, сущность, социальная роль. — Горький, 1986.
 44. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. — К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996.
 45. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного // Вопросы философии. — № 1. — 1988.
 46. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. — Мюнхен: Вид-во УВУ, 1993. — 217 с.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Автохтонний** – належний до території за походженням, місцевий.
- Амбівалентність** – невідповідність, протиріччя кількох одночасно пережитих емоцій до певного об'єкта.
- Анімізм** – релігійні уявлення про душу і духів.
- Антропологія** – наука про проходження, еволюцію та особливості фізичного типу людей.
- Антропоморфний** – людиноподібний.
- Асиміляція (етнічна)** – уподібнення, вид об'єднавчих етнічних процесів. Супроводжується втратою народом основних етнічних ознак в іноетнічному середовищі.
- Білінгвізм** – одночасне володіння двома мовами.
- Генетичний** – пов'язаний спільним походженням.
- Господарсько-культурні типи** – історико-типологічні спільності, що характеризуються традиційними комплексами господарства і культури, живуть у подібних природних і соціально-економічних умовах.
- Громада** – об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами.
- Діаспора** – розселення народу за межами свого основного етнічного масиву.
- Зооморфний** – звіроподібний.
- Егоцентризм** – форма вияву етнічного конфлікту, під якою розуміється нездатність індивіда при його зосередженості на власних інтересах змінити вихідну пізнавальну позицію по відношенню до певного об'єкта, думки навіть при усвідомленні інформації, яка суперечить його досвіду.
- Елементарна етнічна одиниця** – найменша складова основної етнічної одиниці (етнічна група, сім'я)
- Етнічна спільність (етнос)** – народ, стійка спільність людей, що історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.
- Етнічна самоідентифікація** – ототожнення особистості з певною етнічною групою.
- Етнічний конфлікт** – форма міжгрупового конфлікту, в якому групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічними ознаками.
- Етнічний стереотип** – відносно стійке уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, властиві представникам різних етнічних спільнот.
- Етнопсихологія** – міждисциплінарна галузь знань, яка вивчає і розробляє такі проблеми: особливості психіки людей різних народів і культур; національні особливості світосприйняття; національні особливості взаємин; національний характер; закономірності формування і функції національної самосвідомості та етнічних стереотипів; закономірності формування суспільств, національних спільнот.
- Етноцентризм** – сукупність масових ірраціональних уявлень (які є психологічними утвореннями масової свідомості) про власну етнічну спільноту як про центр, навколо якого групуються всі інші етнічні спільноти (які уявляються у вигляді конкретизованих спрощених образів власного народу).
- Етнічні процеси** – зміни ознак етносу й етнічних спільнот у цілому в ході історичного процесу. Поділяються на роз'єднавчі та об'єднавчі.
- Етногенез** – походження народів.
- Етнографія** – наука, яка вивчає культуру і побут народів світу.
- Етнолінгвістична класифікація народів** – класифікація, згідно з якою народи поділяються за мовними сім'ями та групами, пов'язаними генетичною спорідненістю.
- Етносоціальний організм** – форма існування етносу. Етнічне утворення, пов'язане з певною країною. Територіально охоплює основний етнічний масив народу.

Інтеграція (міжетнічна) – вид об'єднавчих етнічних процесів. Полягає у взаємодії різних етносів, яка супроводжується формуванням у них спільних культурно-побутових ознак. Інтеграція не викликає зміни етнічної самосвідомості та утворення нових народів.

Консолідація (внутріетнічна) – вид об'єднавчих етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням народу, нівелюванням відмінностей між його етнографічними групами. Супроводжується змінами етнічної самосвідомості.

Конфлікт – соціальний процес, в якому індивід (чи група) прагне досягти своїх цілей шляхом усунення, знищення чи підкорення собі іншого індивіда (чи групи), який прагне до подібної чи ідентичної мети.

Магія – обряди, покликані надприродним шляхом впливати на явища оточуючого середовища.

Маргіальність – форма зміни етнічного успадкування, коли особа, батьки якої є представниками різних етнічних груп, перебуває на межі двох етнічних груп. Фактор походження в такому разі перестає бути основою визначення етнічної приналежності, а право вибору „своєї“ етнічної групи переходить до маргінала.

Міжетнічні стосунки – стосунки між людьми різних національностей, етнічними спільнотами, які переживаються суб'єктивно.

Ментальність – соціально-психологічне явище, яке відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти, епохи чи етнокультури і охоплює різні рівні соціальних цінностей. Ментальність є важливим етнопсихологічним феноменом, етнопсихологічною ознакою індивіда, народу, нації. Ще ментальність визначається як властивість розуму певного індивіда чи групи індивідів; як узагальнення всіх характеристик, що визначають психіку; як спосіб мислення чи характер розмірковувань тощо. Ментальність людини реалізується в її емоціях, мові та мовленні, в діях і вчинках. Спираючись на соціально-психологічні дослідження історії та культури українського народу, на праці М.Грушевського, М.Костомарова, В.Липинського, можна твердити, що менталітет українців характеризується чотирма головними ознаками:

інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, яка виражається у концентрації особистості на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

прояви сентиментальності, чуттєвості, любові до природи, барвистого естетизму народного побуту;

анархичний індивідуалізм, що виявляється в різних формах опосередкованого прагнення до особистої свободи при відсутності організації, стійкості та дисципліни; домінування емоцій і почуттів над волею та інтелектом.

Міграція – масове переселення народів.

Народні знання – раціональні знання і уявлення, набуті народом протягом його історичного розвитку.

Національна ідентифікація – процес самоототожнення з нацією на основі якогось зв'язку, а також включення у свій власний світ і прийняття норм, цінностей і зразків цієї нації.

Національна самосвідомість – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації.

Національний характер – компонент психічного складу нації, який визначається як система відносин конкретної етнічної спільноти до різних сторін навколишньої дійсності, яка закріпилася і проявилася у стійких стереотипах мислення, емоційного реагування і поведінки загалом. Це властивості темпераменту, емоційних реакцій, ціннісних орієнтацій, моралі, ставлення до праці і т.д. не окремого індивіда, а численної групи (народності чи нації).

Нація – стійка спільність людей, що склалася історично і виникла на базі спільної мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури.

Обряд – спільні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу.

Онтогенез – процес розвитку індивідуального організму. Формування основних структур психіки індивіда протягом його дитинства. У ході інтеріоризації дитина „засвоює” соціальні, знаково-символічні структури і засоби діяльності етнічної групи. (Інтеріоризація – формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур вищої соціальної діяльності).

Психічний склад нації – поєднання національної самосвідомості, почуття і характеру.

Раса – група людей, котра виділяється на основі спорідненості, що знаходить вияв у спільних рисах зовнішнього вигляду.

Система спорідненості – сукупність принципів групування родичів, визначена спеціальними найменуваннями членів родини.

Субетнос (етнографічна група) – частина народу (етносу) зі специфічними рисами культури, яка виникла внаслідок територіального відособлення.

Топонім – географічна назва.

Тотемізм – (тотем – рід) одна з давніх форм релігійних вірувань, за якою існує надприродний зв'язок між людиною і певним видом тварин, рослин або предметами неживої природи.

Традиції – в етнографії: процес позабіологічної передачі від покоління до покоління усталених культурно-побутових особливостей.

Філогенез – історичне формування групи організмів. У психології філогенез розуміється як процес виникнення та історичного розвитку (еволюції) психіки й поведінки.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО КУРСУ „ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”

1. Поняття етнопсихології.
2. Що вивчає етнопсихологія.
3. Предмет етнопсихології.
4. Зв'язок етнопсихології з іншими науками.
5. Ідеї етнопсихології в античній філософії.
6. Географічний детермінізм Ш. Монтеск'є.
7. Концепція „народного духу” в німецькій філософії.
8. Психологія народів.
9. Розвиток етнопсихології в Україні.
10. Радянська культурно-історична школа.
11. Психоаналітичний підхід до дослідження культури.
12. Американська школа психологічної антропології.
13. Когнітивна антропологія.
14. Основні методологічні принципи етнопсихології.
15. Підходи до етнопсихологічних досліджень: релятивізм, абсолютизм і універсалізм.
16. Метод спостереження в етнопсихології.
17. Метод експерименту в етнопсихології.
18. Біографічний метод в етнопсихології.
19. Метод аналізу етнічних стереотипів.
20. Кроскультурний аналіз асоціацій.
21. Кольоровий тест стосунків.
22. Шкала соціальної дистанції.
23. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки: соціалізація, наслідування, ідентифікація, інкультурація, культурна трансмісія.
24. Етнографія дитинства.
25. Етнокультурна варіативність пубертату й „перехід у світ дорослих”.
26. Концепції базової і модальної особистості.
27. Психологічна характеристика етнічних груп (національна свідомість і самосвідомість, національний характер, психічний склад етносу, ментальність, етнічна ідентичність).
28. Національний характер.
29. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.
30. Етнічна ідентичність.
31. Національно-психологічні особливості українського народу.
32. Психічний склад української нації.
33. Національний характер українців: визначення, основні ознаки.
34. Концепції українського національного характеру В. Яніва.
35. Д. Чижевський про риси українського національного характеру.
36. Узагальнена концепція характеристик українців за В. Павленком і С. Тагліним.
37. Самостійні етнічні типи у регіонах України.
38. Особливості галичан як етнічного типу.
39. Чинники українського національного характеру: екологічний, взаємодія з іншими народами, геополітичний, історичний, релігійний, сімейний.
40. Міжетнічні відносини.
41. Психологічні детермінанти міжетнічних відносин.
42. Проблема етнічної установки в етнопсихології.
43. Етноцентризм як соціально-психологічне явище.
44. Етнічні стереотипи.
45. Методи дослідження етнічних стереотипів.
46. Автостереотипи і гетеростереотипи.
47. Етнічні конфлікти.
48. Умови виникнення етнічних конфліктів.
49. Теорії виникнення етнічних конфліктів.
50. Види етнічних конфліктів.
51. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті.

52. Методи його подолання етнічних конфліктів.
53. Етнічні пересування і міграції.
54. Поняття культурного шоку.
55. Культурна дистанція.
56. Адаптація до нового культурного середовища.
57. Акультурація як результат безпосереднього контакту з іншими культурами.
58. Концепція акультурації в антропології і культурній психології.
59. Підготовка до міжкультурної взаємодії.
60. Мультикультуралізм: поняття, сутність, типологія.

**ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.
ТЕМИ ПИСЬМОВИХ РОБІТ
(виконується письмово)**

1. Проблеми етнічності і нації в контексті глобалізації і побудови інформаційного суспільства.
2. Проблемна галузь етнопсихології.
3. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.
4. Етнос і культура як об'єкти психологічного вивчення.
5. Ідеї етнопсихології в античній філософії.
6. Геродот як родоначальник етнічного напрямку в історії і психології.
7. Ідеї етнопсихології в філософії Нового часу.
8. Географічний детермінізм Ш. Монтеск'є.
9. „Психології народів”: теорії і концепції.
10. Основні психолого-антропологічні концепції кінця XIX – початку XX ст.
11. Концепція психологічної природи мови А.А. Потебні.
12. Українська національна школа в етнопсихології: історія і сучасність.
13. Сучасні дослідження в галузі етнопсихології в Україні.
14. Радянська культурно-історична школа в етнопсихології.
15. Сучасна французька школа етнопсихології.
16. „Emic” і „Etic” підходи в методології етнопсихологічних досліджень.
17. Особливості і стадії формування особистості дитини в монокультурному і полікультурному середовищі.
18. Типологія культур М. Мід.
19. А. Кардінер і його концепція „основної особистісної структури”.
20. Дослідження модальної особистості Р. Лінтона, К. Дюбуа.
21. Основні концепції національного характеру в антропології і психології: порівняльний аналіз.
22. Традиційні обрядовість, вірування і повір'я українців.
23. Етнічний склад і розселення українців.
24. Українська діаспора в історії етнопсихології.
25. Особливості формування української культури в діаспорі.
26. Етноцентризм як соціально-психологічне явище.
27. Націоналізм і патріотизм в Україні: історія і сучасність.
28. Міжетнічна напруженість як соціально-психологічний феномен.
29. Етнопсихологічні проблеми адаптації вимушених мігрантів.
30. Ксенофобія і мігрантофобія: причини і форми прояву.

ДОДАТОК

Из научовой праці М.Костомарова “Об историческом значении русской народной поэзии”

Всякий народ имеет в себе что-то определенное, касающееся более или менее каждого из тех лиц, которые принадлежат народу. Это народный характер, по которому целая масса может быть рассматриваемая, как один человек. Всякое индивидуальное лицо имеет свой характер: этот характер постигается в его действиях, приемах, но преимущественно в таких случаях, когда он выказывается невольно, не стараясь быть замеченным, испытанным, узнаанным. Так, например, если кто хочет изучить и узнать человека, должен следить за ним в те минуты, когда он действует, не думая, как ему выступить, каким показаться, когда он вовсе не замечает, что за ним присматривают: в противном случае он старается показаться таким, каким ему быть хочется, ибо у всякого человека есть свой идеал, всякий из нас более или менее внутренне недоволен самим собою и хочет быть лучшим, чем он есть на самом деле. Это общее качество человеческого существа применительно к целому народу. Всякий народ, рассматриваемый как единое лицо, имеет свой идеал, к которому стремиться. Оттого, например, историк, описывая деяния своего народа, старается те черты, которым сильно сочувствует, изображать в благоприятном свете. Для узнания народного характера надобно поступать так, как с человеком, которого желают изучить: надобно искать таких источников, в которых бы народ высказывал себя бессознательно. К таким источникам принадлежит литература. Здесь мы опять сравним целое общество с одним лицом. Несмотря на то, что человек по врожденной склонности надевает на себя маску, истинная природа прорывается сквозь притворство и ничто не в силах совсем закрыть её. Таким образом, и мысль, что всякая литература есть выражение общества, совершенно справедлива. Положим, что в литературе нет самобытных произведений, все подражательное, все чужое, — это значит, что общество, выражаемое литературою, не сочувствует своей народности, живет чужим; но всегда, как бы ни была литература вялая, притворна, суха, как бы ни мало представляла она для народного характера, — она будет выражением только известного класса народа, одной, может быть, самонаименованной части его, — между тем, как все остальные части имеют литературу свою, непритворную, свежую. Поэзия есть принадлежностью человека, без нее он не может дышать; минуты, в которые человек находится в поэтическом настроении, суть те минуты, когда он возвышается над повседневною сферою бытия и высказывается невольно, неосмотрительно. Истинная поэзия не допускает лжи и притворства, минуты поэзии — минуты творчества; народ испытывает их и оставляет памятники — он поэт, его песни, произведения его чувства, не лгут, они рождаются и образуются тогда, когда народ не носит маски...”

“... не найдется двух народов, у которых бы религия была принимаема к сердцу совершенно одинаково, без малейшего развития, как бы ни были они близки между собою по условиям характера жизни. Исторические события, действующие на народ, уже достаточны, чтобы положить на него особенный отпечаток во взгляде на отношения к высочайшему существу и нравственные понятия. Ежели один народ жил долгое время в непрерывном стремлении поддержать свое национальное достоинство перед другими, расширить пределы своего отечества, подчинить своей власти соседей, а другой, напротив, ограничивал политическую деятельность защитением своей независимости, был занят сохранением своей национальности, то невозможно, чтоб у них были одинаковые религиозные понятия. Таким образом, у всякого народа есть свои оттенки в религии. Я не разумею здесь ни религиозных систем, ни догматов и тому подобного, а тот особенный взгляд, который народ имеет на свою религию, так называемую народную религиозность, не составляющую ни вероисповедания, ни секты. Эта религиозность есть одно из важнейших условий народного характера, и потому поэзия народная служит источником к узнанию оной”.

* * *

“Рассматривая проявление религиозности в прочих произведениях народной поэзии, мы без дальних размысливаний можем определить главную идею, проникающую духовное существо малоруса. Эта идея есть безусловная преданность воле Божьей. Вера для малоруса – предмет неприкосновенный: он не смел поверять ее рассудком, страшился отклоняться от нее на шаг. Причина всего, что он видит, что с ним случается, есть Бог”.

* * *

“...назначение казака – война, а состояние Украины требовало непрерывного обращения с оружием, потому что казак рождался, воспитывался, жил и умирал посреди неумолкаемого звука мечей и неугасаемого пламени пожаров; ...вся жизнь его была борением между призыванием к гражданственности и миру и призыванием к брани. Казак жил, так сказать, в беспрестанном саморазделении: сердце влекло его к семейству и домашним занятиям, долг принуждал выходить в степную даль; казак полюбил свой долг. Беспрестанные брани, товарищество закаляли его до того, что в опасностях и лишениях он начал видеть удовольствия, в нем образовалась борьба: с одной стороны мать, супруга, любовь, родители, с другой – конь, товарищи, слава. Идея веры и любви к родине не изглаживались в душе его, но соединялись с идеею войны. Вера была святою для него, как для защитника веры; быть христианином по его понятиям значило бить нехристей. Любовь к родине выказывалась в нем необходимостью поражать врагов ее. Так точно и семейные связи стали для него драгоценные по краткости, когда казак готов был разорвать их ежеминутно и может быть навеки.

... казака вызывала к боевой жизни потребность и долг, семейство было для него драгоценнее всего, а религиозное чувство было его утешением в тяжелой разлуке...”

**Із книги В.Січинського “Чужинці про Україну”
“Опис України” Г. де Боплана**

“Загалом же, крім одягу, не можна помітити в козаків нічого грубого. Єднаючи з хитрим і гострим розумом щедрість і безкорисність, козаки страшенно люблять свободу; смерть вважають кращою за рабство і для оборони незалежності часто повстають проти своїх гнобителів-поляків; на Україні не мінає семи або восьми літ без повстання. А втім вони підступні й зрадливі; а тому обережність з ними необхідна; будовою тіла міцні, легко переносять холод і голод, спеку і спрагу; на війні невтомні, відважні, хоробрі або ліпше сказати зухвалі і мало дорожать своїм життям. Мітко стріляють з пістолів, звичайної своєї зброї. Козаки найбільше виявляють хоробрості і моторності у таборі, огороженому возами, або при обороні фортеці. Не можна сказати, щоби вони були погані і на морі, але не такі добрі, як на конях.”

* * *

“Сотня (українських козаків) у таборі не боїться ні тисячі ляхів, не кількох тисяч татар”.

* * *

“В країні Запорозькій ви знайдете людей, що вміють усі ремесла, потрібні для громадського життя: теслярів для будовання домів і човнів, стельмахів, слосарів, мечників (зброярів), гарбарів, шевців, бондарів, кравців і т.д. Козаки великі мистці у добуванні селітри, котрою переповнена Україна, та у виготовленні гарматного пороху. Жінки прядуть льон і вовну, тчуть для свого вжитку полотно і сукно. Усі козаки вміють орати, сіяти, жати, косити, пекти хліб, виготовляти страви, варити пиво, мед і вино, виробляти горівку і т.д... Вони взагалі спосібні до всіх мистецтв. В мирні часи полонання і рибальство становлять головне заняття козаків”.

**Із записок посла Венецької Республіки Альберта Віміні
(був в Україні в 1650р.)
(доба Б.Хмельницького)**

“По зовнішньому вигляді і манерах козаки видаються простими, але вони не простаки і не позбавлені бистрого розуму. Про це можна судити по їх розмовах і способі правління.”

* * *

“У Раді козаки обмірковують справи, підтримують свої погляди без чванства, все маючи на меті спричинитися до загального добра. Якщо визнають кращим погляд інших, то цього не стидяться (з цим не ховаються), без впертості відмовляються від власного погляду і приєднуються до більш правдивого. Через те я сказав би, що ця республіка може рівнятися спартанській, коли б тільки у козаків так само шанували тверезість; однак вони можуть змагатися зі спартанцями суворістю свого виховання. Тяжко собі уявити, скільки вони терплять від колоду й спраги, втоми і безсонних ночей. Усіма цими приємностями вони особливо користуються під час морських виправ, коли за словами козаків, їм не раз доводиться голодувати по три дні, годуючись огидним хлібом, часником і цибулею”.

* * *

“Мені траплялося бачити, як вони кулею гасять свічку, відбиваючи нагар так, що можна подумати, ніби це зроблено за поміччю щипців.”

Записи Альберта Віміні про Б.Хмельницького

“Росту він скорше високого, ніж середнього, широкий в костях і міцної будови. Його мова й спосіб правління вказують, що він володіє розсудливою думкою і проникливим розумом. У поведінці він м'який і простий, і цим з'єднує собі любов воєнків, але, з другого боку, він тримає їх у дисципліні гострими вимогами. Усім, хто входить до його кімнати, він простягає руку і всіх просить сідати, якщо це козаки. В світлиці стоять лише прості дерев'яні лавки, що покриті шкіряними подушками. Дамаський полог протягнутий перед невеликим ліжком гетьмана; у голові його висить лук і шабля”.

**Із подорожнього щоденника арабського мандрівника Павла Алепського
(середина 17 ст.)**

“Починаючи цим містом (їдеться про Рашків), себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоби вони тянулися неуклами по вулицях”.

* * *

“В козацькій країні в кожному місті та кожному селі побудовані доми для бідних і сиріт. Хто туди заходить, дає їм милостиню, – не так як у молдавській або волоській країні, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися”.

* * *

“Посмотрите, народные танцы являются в разных углах мира: испанец пляшет не так, как швейцарец, шотландец как теньеровский немец, русский не так, как француз, как азиат. Даже в провинциях одного и того же государства изменяется танец. Северный русс не так пляшет, как малороссиянин, как поляк, как финн; у одного танец говорящий – у другого бесчувственный; у одного бешеный, разгульный – у другого спокойный; у одного напряженный, тяжелый – у другого легкий, воздушный. Откуда такое разнообразие танцев? Оно родилось из характера народа, его жизни и образа занятый. Народ, прошедший горделивую и бранную жизнь, выражает ту же гордость в своем танце; у народа беспечного и вольного та же безграничная воля и поэтическое

самозабвене отражаються в танцах; народ климата пламенного оставил в своем национальном танце ту же негу, страсть и ревность”

(М.Гоголь).

“Не тільки живі, а й померлі грають головну роль у сучасному житті будь-якого народу. Вони – творці його моралі і несвідомі рушії його поведінки. Життя будь-якого народу і прояви його цивілізації – це просте відображення його душі, видимі знаки невидимої, але дуже реальної речі. Зовнішні події утворюють тільки видиму поверхню прихованої тканини, яка їх визначає. Ні випадок, ні зовнішні обставини, ні політичні заклади не грають головної ролі в історії будь-якого народу. Глибокі відмінності, які існують між психічним складом різних народів, призводять до того, що вони відчувають, мислять і діють зовсім по-різному. Із цього випливає, що між ними існують суперечності з усіх питань, коли вони стикаються один з одним. Більшість війн виникла саме через такі суперечки. Набуття міцно складеної колективної душі являє собою для певного народу апогей його величчя. Розклад цієї душі завжди означає час її падіння. Втручання чужоземних елементів – один з найкращих засобів досягти такого розкладу. Психологічні види, як і анатомічні, піддаються дії часу. Їм також судилося старіти і згасати. Народом потрібні століття, щоб набути певного психічного складу, і вони іноді його втрачають за дуже короткий час. Дорога вгору, яка веде їх на вищий ступінь цивілізації, завжди дуже довга, а дорога вниз, до падіння, найчастіше буває дуже короткою”.

(Г.Лебон).

Із праці І.Нечуя-Левицького

“Непотрібність великоруської літератури для України і для слов’янщини” (Сьогочасне літературне прямування)

“Кожна європейська література виявляє характер своєї нації, і виявляє так, що догадливий, вважливий чоловік зразу впізнає, до якого народу належить який-небудь літературний твір (коли він широко національний), не заглянувши на підпис автора. Східні літератури носять на собі слід широкої, блискучої палкої фантазії. Така сама печать лежить і на літературах південної Європи, на італійській, іспанській; їх колорит гарячий, палкий, як південне сонце, гаряче як огонь кохання, демонська ревність, релігійний фанатизм аж панить в поезії Данте, Тассо, Петрарки, Бокачіо, Кальдерона. Демонська гордість, аристократизм або філософський глибокий аналіз, сімейний принцип – сі всі прикмети аглицької національності виявилися в творах Байрона, Вальтера Скота, Діккенса. Сентименталізм, або правдиве чуття серця, містицизм з філософським покривалом покладали особливу печать на твори Шіллера, Гете, Шпільгагена і німецьких романтиків. Недостача елегантності, естетичності, фантазії й глибокого серця зразу дає впізнати великоруські поетичні твори, по більшій часті холодні, як полярний лід, і монотонні, як снігове полярне поле. Пушкінові поеми неначе чудові цяцьки, вирізані з льоду, і такі холодні, як лід. Такі самі твори гр. Толстого, Писемського, Гончарова, Достоевського і т.д. Нам скажуть, що то об’єктивність, а українцеві все те здається льодом. Українська література виявила в собі національний український дух та характер: широку гарячу фантазію, глибоке ніжне серце, тиху задуму, сміх зі слізьми, гумор. Все це виявилось в народних піснях, в їх мотивах, зачіпаючи самі глибокі струни серця. Такі національні психічні прикмети ясно і виразно виявились в творах національного українського поета Шевченка, в котрого, окрім фантазії, кожна стрічка, кожне слово ніби обмочене в чуття, ніби тільки що вилинуло з самої глибини серця. Окрім психічного характеру, українська література виявляє й соціальний дух нації, котрий дуже одрізняє його од інших європейських та слов’янських націй. Глибокий демократизм пронизує українську жизнь од самого початку української історії до останніх нових часів”.

„Окрім національного психічного та історичного характеру... українська література повинна виявити в собі ще одну національну прикмету: власний народний громадський та сім’яний характер. Українська громада не любить покорятись особовій

власти: вона любить і виносить власть збірну, власть цілої громади, а не одного чоловіка. Принцип особости – то національний український принцип. Людська особа на Україні не любить цезати в іншій чужій особі, нізачо в світі не одкажеться од свого Я, і хоч буває часом придушена, але вона не буває задушена. Хто з чужоземців бував на Україні, проживав у ній, той примічав, що українському селянинові нічим не можна догодити, ні доброю платою, ні добрим обходінням. Він усе буде поглядати на вас скося, бо... він мусить вам покорятись та служити, чого йому дуже не хотілось би по його національній натурі. Особость на Україні дуже розвита, не тоне ні в громаді, ні в сім’ї.”

Ментальність (лат. mens – розум, мислення, душевний склад) – глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена і водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам’яті, культури тощо. У науковому значенні цей термін уперше застосував англійський вчений Р.Емерсон у 1856 році. Ментальність формує специфічне середовище особистого, національного та соціального життєдіння, зумовлює його культурно-історичну динаміку, надає йому унікальних рис, відмінних від рис інших середовищ. Тому так виразно відрізняються характери представників різних національностей. Ознаки ментальності позначаються на звичаях, традиціях, людській поведінці, на діяльності у будь-яких сферах, особливо яскраво – у літературі та мистецтві. Це стосується й українського письменства, що зумовлено глибоко органічними чинниками національної психології з її емоційно-чуттєвими рисами, виявленими у тонкому ліризмі переживань, мрійництві, одухотвореності, тяжінні до витонченого естетизму, гармонії, повазі до особистісних інтересів, до свободи та вічевого права тощо. У сукупності такі елементи витворюють „кордоцентризм” – основу української душі, її визначальний принцип, у річищі якого розглядається національна ментальність, розбудовуються відповідні світоглядні настанови. Серед них окрилюється „антеїзм” (від Антея, котрий був непереможним, доки мав зв’язок із матір’ю-землею), що полягає в любові до рідної землі, обожненні її, у прагненні гармонійних стосунків з нею, у шануванні родини. Таке емоційне переживання підкріплюється традицією рільничої та скотарської культури. Водночас добросерддна вдача українця, в якій поєднуються критерії краси та користі, позбавлена ознак марновірства, зумовлена розкішними красвидами, у глобальних проблемах тяжіє до безкраю, до ірраціональних вимірів, до світоглядного плюралізму, до вільного вияву своєї природи. Українська душа при такому внутрішньому багатстві не завжди адекватно реагувала на виклик історії, її свободолюбство подеколи переростало у згубну отаманську стихію, відсутність чітких форм у державотворчих та націотворчих питаннях призводило до неодноразової руйни. Брак раціональних елементів, дисциплінованості, вольового чину національної ментальності одними з перших усвідомили письменники (Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, „неокласики”, представники „працької школи”). Вони зробили спробу переакцентування питомого „кордоцентризму”, спрямування ментальної стихії великої емоційної напруги в доцільний дисциплінований потік, тобто переведення традиційного „кордоцентризму” в нову перспективну якість.

(Із „Літературознавчого словника-довідника”)

Етнопсихологія (грец. ethos – плем’я, народ; psyche – душа; logos – вчення) – наука про психічні особливості, ментальність народу, властивості національного характеру. В Україні етнопсихологія започаткована працями М.Костомарова, В.Антоновича, І.Нечуя-Левицького, М.Драгоманова, М.Грушевського, розроблялася вченими націоцентричної орієнтації (Я.Ярема, І.Мірчук, О.Кульчицький, Б.Цимбалістий, М.Шлемкевич, Г.Ващенко, В.Янів та ін.). У своїх дослідженнях етнопсихологія широко використовує фольклор і художню літературу письменників різних епох як матеріал, в якому відбито риси українського менталітету. Узагальнюючи спостереження етнопсихології, В.Янів писав: „Українець – це інтровертивна людина з сильним відчуттям

свого „я”. ...Заглиблений у собі і маючи відчуття гідності, він прямує до повалення всяких обмежень особистої свободи, в тому числі до нівеляції соціальних перегород. Неохота коритися волі іншого йде так далеко, що комплементарне прямування до самовияву – нахил підпорядковуватися – в українця з природи слабо розвинений. Ця остання властивість характеру ще більше поглибилася в результаті століть неволі, коли творчий спротив набрав прикмет чесності”. Під таким кутом зору він аналізував твори Марка Вовчка, А.Свидницького, Б.Грінченка, В.Стефаніка, І.Франка, Лесі Українки та ін. Він підкреслював, що сердечність („кордоцентризм”), релігійність, невовничість є істотними рисами української ментальності, джерелами нашої християнської віри, і на цій підставі характеризував український виховний ідеал. До проблем етнопсихології часто зверталися Д.Донцов, Ю.Липа, О.Ольжич. Вони наголошували на інших рисах національного характеру, бичували надмірну розчуленість українців, закликали формувати „боевий інстинкт”. На думку О.Ольжича, „войовничість в українській свідомості творить невід’ємну рису й одну з основ національного світогляду, яка давала народові місце і певність себе на своєму історичному шляху.” Ширші дослідження етнопсихології українського народу, зіставлення різних кутів зору, типологічний аналіз наявного матеріалу дають можливість відтворити складну структуру українського менталітету і його відбиття в художній літературі за різних конкретно історичних умов”.

(Із „Літературознавчого словника-довідника”)

ШКАЛА СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ Е. БОГАРДУСА

Шкала соціальної дистанції була запропонована Е. Богардусом у 1925 р. Вона спрямовувалась на визначення установки індивіда, що демонструє ставлення до певної етнічної групи. У 1959 р. Е. Богардусом був запропонований спеціальний бланк шкали соціальної дистанції (за національного ознакою).

№ п/п	Категорія	Національність			
		Німці	Поляки	Англії	Американці ...
1	До тісного споріднення через шлюб				
2	До членства в моєму клубі як особистого друга				
3	До проживання на моїй вулиці як сусіда				
4	До роботи за мою професією				
5	До громадянства в моїй країні				
6	У моїй країні тільки як інтуриста				
7	Бажав би не бачити в моїй країні				

Досліджуваному пропонувалося зробити помітку на тому рівні (із запропонованих варіантів) соціальної дистанції, яка б його найбільше влаштувала. Вітчизняні вчені запропонували адаптований до наших умов бланк модифікованого варіанта шкали соціальної дистанції.

МОДИФІКОВАНИЙ ВАРІАНТ ШКАЛИ СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ

№ п/п	Соціальна роль	Етнічна група			
		Росіяни	Українці	Білоруси	Німці ...
1	Чоловік (дружина)				
2	Сусід				
3	Друг				
4	Колега				
5	Територіальний керівник				
6	Керівник виробництва				
7	Житель мого району				

Вибір етнічних груп може варіюватися залежно від регіону, в якому проводиться дослідження, та поставлених завдань. Список соціальних ролей також може бути доповнений, якщо це відповідає цілям дослідження.

Інструкція: потрібно відзначити всі соціальні ролі, що респондент згоден надати типовим представникам певної етнічної групи.

Опрацювання результатів: обчислюється сума плюсів окремо в кожній колонці. Цей показник характеризує ступінь прийняття респондентом різних етнічних груп. Величина його знаходиться в інтервалі від 0 (при найменшому доброзичливому ставленні й, відповідно, найбільшій соціальній дистанції) до 7 (що свідчить про виражене доброзичливе ставлення до представників даного етносу). Відповідно всі етнічні групи можуть бути проранговані за допомогою показника за ступенями їхньої прийнятності для респондента.

Інтерпретація. Якісний аналіз бланку дає інформацію – представники яких національних груп є найбажанішими в певній ролі, а представники яких – навпаки – неприємні (порядковий аналіз). Аналіз за колонками показує, які ролі досліджуваній вважає можливим запропонувати представникам певної етнічної групи, а які – ні.

Примітка. Шкала Е. Богардуса та її чисельні модифікації рідко застосовуються для аналізу етнічних установок окремо взятого досліджуваного. Як правило, вона використовується для вивчення різних аспектів етнічної свідомості на репрезентативній вибірці певної етнічної групи.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК (за Н. КРЮКОВОЮ)

- Як добре ви володієте рідною мовою?
 - вільно розмовляю, читаю, пишу;
 - вільно розмовляю, але не читаю і не пишу;
 - розумію і можу порозумітись;
 - не володію.
- Якою мовою ви найчастіше розмовляєте вдома?
 - тільки рідною мовою;
 - здебільшого рідною мовою;
 - однаковою мірою рідною та іноземною;
 - здебільшого іноземною;
 - тільки іноземною.
- Якою мовою ви розмовляєте зі своїми друзями, знайомими вашої національності в навчальному закладі та в інших місцях?

- а) тільки рідною мовою;
 б) здебільшого рідною мовою;
 в) однаковою мірою як рідною, так і іноземною;
 г) здебільшого іноземною;
 д) тільки іноземною.
4. Якщо на вулиці, в якому-небудь закладі або громадському місці вам необхідно було б звернутися до людини вашої національності, то якою б мовою ви б звернулися?
 а) тільки рідною мовою;
 б) іноземною;
 в) це залежить від конкретної ситуації.
5. Поясніть, будь ласка, вибір вашої відповіді на попереднє запитання.
6. Якою мовою вам приємно було б спілкуватися (розмовляти) в позааудиторний час з викладачами вашої національності?
 а) своєю рідною мовою;
 б) іноземною;
 в) мені байдуже.
7. Чи дратує вас, коли в колективі люди однієї національності розмовляють рідною мовою, а решта їх не розуміє?
 а) дратує, так як вважаю, що в багатонаціональному колективі
 б) потрібно розмовляти доступною всім мовою;
 в) дратує, хоча вважаю, що люди мають право розмовляти своєю мовою де завгодно і коли завгодно;
 г) ні, мене це не дратує, вважаю це цілком природно;
 д) мені байдуже.
8. Нижче наводиться список деяких видів діяльності. Будь ласка, поставте позначку у відповідній графі, як часто ви приділяєте час кожному з них.

Вид занять	Завжди	Дуже часто	Часто	Інколи	Рідко	Ніколи
Читання книг рідною мовою						
Читання газет, жур-налів рідною мовою						
Слухання народних пісень і музики						
Перегляд телепередач рідною мовою						
Покід до музеїв націо-нального прикладного мистецтва						

9. Пригадайте і назвіть українські народні кзки, пісні, танці, легенди.
10. Скажіть, будь ласка, які пісні та танці вам найбільше подобаються?
 а) національні пісні й танці;
 б) пісні й танці народів нашої країни та закордонні, але віддаю
 в) перевагу все-таки своїм національним;
 г) подобаються різні пісні й танці однаковою мірою – свої
 д) національні і закордонні;
 е) подобаються закордонні національні пісні й танці.
11. Чи вважаєте ви, що необхідно збільшити випуск книг про історичне минуле нашого народу?
 а) так, це необхідно;
 б) достатньо того, що є;
 г) мені байдуже;
 д) не знаю.
12. Як ви вважаєте, чи обов'язково отримувати згоду батьків при одруженні?
 а) так, обов'язково;
 б) мабуть, необов'язково;
 в) ні, не обов'язково;
 г) важко відповісти.
13. Як би ви поставились до того, що хто-небудь з ваших близьких родичів одружився з людиною іншої національності?
 а) вважаю такий шлюб небажаним;
 б) надав би перевагу людині своєї національності, але заперечувати
 в) не став би;
 г) національність у шлюбі не має ніякого значення;
 д) важко відповісти.
14. Якщо ви неодружені, то як би ви хотіли одягнутися на власному весіллі?
 а) у національний одяг;
 б) у національний одяг з елементами сучасного вбрання;
 в) у сучасний одяг з елементами національного вбрання;
 г) у сучасний одяг;

- д) важко відповісти.
15. Якому весіллю ви б надали перевагу?
 а) урочистому обіду;
 б) обіду з елементами національного обряду;
 в) національному обряду, але не старовинному;
 г) старовинному обряду;
 д) важко відповісти.
16. Кілька запитань щодо ваших національних особливостей. Що, на вашу думку, повинно бути головним при визначенні національності людини? Зазначте лише одну ознаку.
 а) національність батьків;
 б) національність матері;
 в) мова в сім'ї;
 г) власне побажання;
 д) місце або країна проживання;
 е) інше (вказіть).
17. Як ви вважаєте, чим відрізняються представники інших національностей в першу чергу? (Можна зазначити три ознаки.)
 а) рисами характеру, психологією;
 б) особливостями поведінки;
 в) культурними традиціями, звичаями;
 г) зовнішнім виглядом;
 д) віруванням;
 е) важко визначити;
 ж) немає різниці;
 з) важко відповісти;
 и) інше (вказіть).
18. Що, на вашу думку, зближує вас з людьми вашої національності? (Можна зазначити три ознаки.)
 а) рідна мова;
 б) народні звичаї, обряди, культура;
 в) спільне історичне минуле;
 г) релігія;
 д) зовнішній вигляд;
 е) риси характеру, психологія;
 ж) спільна поведінка;
 з) родинні зв'язки;
 и) ніщо не зближує;
 к) важко сказати;
 л) інше (вказіть).
19. Скажіть, будь ласка, хто за національністю ваші близькі друзі?
 а) по спільному навчанням;
 б) за місцем проживання.
20. Які риси характеру ви найбільше цінуєте в:
 а) росіян;
 б) українців.
21. Які риси характеру вам не подобаються в:
 а) росіян;
 б) українців.
22. Скажіть, будь ласка, з представниками якої національності вам було б краще (приємніше, зручніше) навчатися в одній групі, підтримувати дружні стосунки?
 а) навчатися і підтримувати дружні стосунки байдуже з ким за національністю;
 б) байдуже з ким навчатися, але підтримувати дружні стосунки тільки з представниками своєї національності;
 в) навчатися і підтримувати дружні стосунки тільки з представниками своєї національності.
23. А тепер, будь ласка, повідомте деякі відомості про себе:
 а) факультет;
 б) відділення;
 в) курс;
 г) національність;
 д) стать;
 е) місце проживання (село, місто).

**АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»**

Дисципліна "Етнопсихологія" виступає однією з ключових при підготовці майбутніх соціальних педагогів і має на меті опанування студентами психолого-педагогічних і етнопсихологічних знань, умінь та навичок для подальшої професійної діяльності. Курс спрямований на розуміння майбутніми фахівцями етнопсихологічної своєрідності людей, які належать до різних етнічних об'єднань, що допоможе глибше розуміти мотиви вчинків людей та врегульовувати міжетнічні взаємини.

**АНОТАЦИЯ УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ
«ЭТНОПСИХОЛОГИЯ»**

Дисциплина «Этнопсихология» выступает одной из ключевых при подготовке будущих социальных педагогов, целью которой является овладение психолого-педагогическими и этнопсихологическими знаниями, умениями и навыками в будущей профессиональной деятельности. Курс направлен на понимание будущими специалистами этнопсихологической специфики людей, принадлежащих к разным этническим объединениям, что поможет глубже понимать мотивы поступков людей и регулировать межэтнические отношения.

**THE DISCIPLINE ANNOTATION
«ETHNOPSICOLOGY»**

Discipline "topics of" serving one of the key in preparing future social workers and seeks master students of psycho-pedagogical and ethnopsychological knowledge and skills for future professional activities. The course is aimed at understanding the future specialists ethnopsychological identity of persons belonging to various ethnic associations that help to understand the deeper motivations and actions of people to settle ethnic relations.